

بسمه تعالی

نقش زنان در توسعه اقتصاد مقاومتی با بهره گیری از هنرهای سنتی ایران

علی حامدی

Ali.haamedi@yahoo.com

۱

علی حامدی ، کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی ، دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی شهرستان آشتیان

چکیده

در گستره تاریخی ، تمدنی و فرهنگی ایران ، تنوع اقلیمی و شرایط آب و هوایی و به طور کلی وضع جغرافیایی منحصر بفرد آن و تفاوت‌های فرهنگی و شیوه زندگی مردم هر ناحیه ، ویژگی‌های خاصی به هنرهای سنتی و صنایع دستی آن داده است. بطوریکه هر یک از تولیدات صنایع دستی این مرز و بوم ، با توجه به شاخصه های موجود و به لحاظ ماهیت و کیفیت خود می‌تواند حائز اهمیت فراوانی باشد در تمامی ادوار (گذشته و حال) در ایران ، هنرهای سنتی دارای سهم چشمگیری در اقتصاد، اشتغال، هنر داشته لیکن با دنبال مشاغل می‌گردد که خاصه ایران نیست با نیم نگاهی به آمارها خواهیم دید نیمی از نیروی های انسانی جامعه به جمعیت زنان اختصاص دارد، برنامه ریزان برای دستیابی بیشتر به امکانات توسعه لازم است، امکانات را به گونه ای مهیا سازند که این نیروی ۵۰ درصدی فعال و به سرمایه های انسانی جامعه افزوده شود و تنها در این صورت است که منافع جامعه از جنبه های مختلف تامین می شود (فیروزآبادی، ۱۳۸۴، ۲۸) بطور کلی بر اساس آمار مستند درصد مشارکت زنان در فعالیتهای اقتصادی بسیار کمتر از مردان بوده و به همین دلیل درصد بیکاری در جامعه زنان قابل توجه می باشد (شاه حسینی : ۱۳۸۸، ۶) با عنایت به اینکه زنان نقش مهمی در خثنی سازی فشار و مشکلات اقتصادی دارند به خوبی می توانند با استفاده از خلیقات خود با امکانات محدود شرایط ایده آلی را فراهم سازد. از کاربردی ترین رشته های مورد فعالیت زنان ؛مجموعه هنرهای سنتی(صنایع دستی) که از نخستین مشاغل خانگی در تعریف های جدید علمی است که شناخت نقش زنان در توسعه انسانی و اقتصادی و آشنایی عمیقی با هنر و مصادیق آن راه های نوینی برای ،اشتغال زنان از روش توسعه هنر بدست آورد

واژگان کلیدی: اقتصاد مقاومتی. اشتغال زنان، هنرهای سنتی، صنایع دستی ، توسعه اقتصادی

۱- مقدمه

بسیاری از دانشمندان علوم اجتماعی، اقتصادی و مدیریت، اشتغال رانمهمترین نیازی دانسته اند که در سلامت و عدم سلامت جامعه بسیار تاثیر گزار می باشد. بنابراین موضوع اشتغال زنان و نوع فعالیتهای اقتصادی مناسب آنان و میزان این فعالیت در بخش های مختلف اقتصادی کشور، مورد شناسایی دقیق قرار گرفته تا با شناخت علمی و تفکری منطقی، ضمن تقویت توجه به نقش زن در زندگی اجتماعی و اقتصادی زمینه لازم برای بروز و ظهور استعداد و قابلیت های زنان به عنوان نیمی از نیروهای کار بالقوه جامعه فراهم آید و بانوان کشور بتوانند عملا در صحنه فعالیت های اقتصادی حضور داشته باشند تا بدین طریق امکان مشارکت بیشتر زنان در فعالیتهای اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی فراهم آید و سهم حاصل از کار و فعالیت آنان در تولید ملی جایگاه ویژه خویش را بدست آورد رسیدن به سطح اقتصادی از کانال فرهنگی از کم آسیب ترین مسیره های موفقیت در فرایند اشتغال است. بنا به فرمایش مقام معظم رهبری "اقتصاد مقاومتی یعنی آن اقتصادی که در شرایط فشار، در شرایط تحریم، در شرایط دشمنی ها و خصومت های شدید می تواند تعیین کننده ی رشد و شکوفایی کشور باشد" (رهبری، ۸۹) که در مسیر اشتغال و اقتصاد در مقابل واژه استعمار غرب قرار گرفته است.

هنرهای سنتی و صنایع دستی "از برجسته ترین مظاهر فرهنگی ملت ها محسوب می شوند و کشورهای دارای تمدن کهن، همواره از روی محصولات و آثار به جای مانده از هنرهای سنتی و صنایع دستی ادوار گذشته شان مورد سنجش و ارزیابی قرار می گیرند نزد ایرانیان هنرهای سنتی و در راس آن فرش یکی از جلوه های منحصر به فرد به شمار می رود. امروزه علیرغم بازار رقابت شدید، مشغله های دنیای جدید و دغدغه های جهان صنعتی، چه در ایران و چه در خارج از ایران، هنوز هم نام ایران با نام هنرهایش می شناسند نمونه ای کم نظیر که پیوند یک قوم با هنر های ملی خود است.

۲- اقتصاد مقاومتی معنای از کار آفرینی

از مهمترین ازار های مقاوت در مقابل استبداد سلطه گر، استفاده از امکانات داخلی با در نظر گرفتن کارفرینی می باشد، رهبری در سخرانی سال ۸۹ در حضور کارآفرینان فرمودند: "ما که امروز کار برامان مهم است، کارآفرینی مهم است، این است که ما امروز در مقابل یک فشار جهانی قرار داریم. دشمنی وجود دارد در دنیا که میخواهد با فشار اقتصادی و با تحریم و با این کارهایی که شماها میدانید، سلطه ای اهریمنی خودش را برگرداند به این کشور. هدف این است. یک کشور به این خوبی، با این همه منابع، منابع طبیعی، با این موقعیت سوق الجیشی، با همه ی امکانات، زیر نگیں یک قدرتی در دنیا بوده؛ یک روز انگلیسها بودند، یک روز آمریکائی ها بودند - در واقع نظام سلطه، دستگاه سلطه، امپراتوری سلطه. حالا آمریکا یک گوشه ای از این امپراتوری است - اینها مسلط بودند بر این کشور؛ انقلاب دست اینها را کوتاه کرده. سلطه میخواهد برگردد به این کشور. همه ی این تلاشها برای این است. مسئله ی انرژی هسته ای بهانه است. آن کسانی که خیال میکنند اگر ما مسئله ی انرژی هسته ای را حل کردیم، مشکلات حل خواهد شد، خطا میکنند. مسئله ی انرژی هسته ای را مطرح میکنند، مسئله ی حقوق بشر را مطرح میکنند، مسائل گوناگون را مطرح میکنند، که اینها بهانه است. مسئله، مسئله ی فشار است، میخواهند یک ملت را به زانو در بیاورند؛ میخواهند انقلاب را زمین بزنند" (رهبری)

۳- فرصت ها، توانمندیها و قابلیت های زنان

کشورهای توسعه یافته از مدت ها پیش، با توجه به وجود توانایی و استعداد های زنان، نقش اثربخش آنان در روند توسعه اقتصاد مقاومتی را در یافتند و به این اعتبار برای زنان جایگاه ویژه ای را در برنامه های توسعه کشور های خود قائل شدند. تا جایی که امروزه یکی از معیار هایی که با آن درجه پیشرفت یک کشور را اندازه می گیرند، سطح مشارکت زنان در عرصه های گوناگون

است. بنا براین در جامعه ایران نیز زنان دارای استعداد و توانایی‌ها و قابلیت‌های بالایی هستند که می‌توان از وجود آنها در روند برنامه‌های توسعه کشور بهره‌گرفت (شاه حسینی: ۱۳۸۸، ۱۸). برخی از قابلیت‌های موجود در زنان مثل استعداد، خودباوری، اطلاعات آزاد، مشارکت و علامندی به کار و مهمتر از همه، اشتیاق به فراگیری انواع هنر می‌توان اشاره کرد.

۴- تاثیرگذاری زنان در برنامه‌های توسعه

بطور کلی اندیشمندان توسعه تاثیر زنان بر توسعه را از سه طریق امکان پذیر می‌دانند:

- ۱- تاثیر زنان از دیدگاه سرمایه انسانی
- ۲- تاثیر مستقیم زنان بر شاخص‌های توسعه توسعه انسانی
- ۳- تاثیر غیر مستقیم زنان بر شاخص‌های توسعه انسانی

۴-۱- تاثیر زنان به عنوان سرمایه انسانی

بر اساس تعریف منابع توسعه به سه دسته، دارایی‌های اجتماعی، طبیعی و انسانی تقسیم می‌شوند. پر واضح است از آنجا که نیمی از نیروی‌های انسانی جامعه به جمعیت زنان اختصاص دارد، برنامه ریزان برای دستیابی بیشتر به امکانات توسعه لازم است، امکانات را به گونه‌ای مهیا سازند که این نیروی ۵۰ درصدی فعال و به سرمایه‌های انسانی جامعه افزوده شود و تنها در این صورت است که منافع جامعه از جنبه‌های مختلف تامین می‌شود (فیروزآبادی، ۱۳۸۴، ۲۸).

۴-۲- تاثیر مستقیم زنان بر شاخص‌های توسعه انسانی

معرفی شد. این شاخص (UNDP^۲ در سال ۱۹۹۰ به عنوان مقیاس جدیدی از توسعه توسط (HDI) شاخص توسعه انسانی مبتنی بر این ایده است که لازمه دستیابی به زندگی بهتر علاوه بر داشتن درآمد بالاتر، توجه به پرورش و بسط استعدادها و ظرفیت‌های انسانی است. بطور خلاصه اجزای شاخص توسعه انسانی شامل: امید به زندگی، آموزش و درآمد سرانه می‌باشد. ایران در سال ۲۰۰۵ از نظر رتبه بندی شاخص توسعه انسانی بین کشورهای آسیای جنوب غربی در رتبه ۱۲ و در سطح جهان در رتبه ۹۴ قرار داشته است. (شاه حسینی: ۱۳۸۸، ۹)

۴-۳- تاثیر غیر مستقیم زنان بر شاخص‌های توسعه انسانی

زنان علاوه بر اینکه تاثیر مستقیم بر شاخص‌های توسعه اقتصاد مقاومتی دارند، مجموعه متنوعی از تاثیرهای غیر مستقیم نیز بر افزایش یا کاهش عددی شاخص‌ها و در نتیجه دستیابی یا عدم دستیابی به اهداف توسعه را دارا هستند. بطور مثال در نقش بافندگان فرش خانگی است.، برخی از مهمترین شاخص‌های حوزه زنان که در فرایند توسعه در مطالعات استفاده می‌شود به شرح زیر می‌باشند (راز نهان، ۱۳۸۵، ۱۸).

۵- سهم زنان در شاخص‌های توسعه انسانی

3. United Nation Development Program

برخی از اطلاعات مستند شاخص های مطرح شده در فوق بر اساس نتایج حاصل از طرح آمارگیران مرکز آمار ایران در سال ۱۳۸۵ بشرح جداول زیر ارائه شده است:

جدول شماره ۱: ترکیب جنسیتی جمعیت، شاخص های امید به زندگی و باسواد (شاخص های توسعه انسانی)

سال	جمعیت (میلیون نفر)		امید به زندگی (سال)		جمعیت با سواد (درصد)	
	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن
۱۳۷۶	۳۰/۵	۲۹/۵	۶۵/۶۷	۷۰/۱۴	۸۴/۴۵	۷۴/۲۴
۱۳۷۹	۳۲/۵	۳۱/۵	۶۷/۱۴	۷۱/۷	۸۵/۷	۷۶/۰۴
۱۳۸۵	۳۵/۸	۳۴/۴	۶۹/۸۹	۷۳/۹۳	۸۸/۹	۸۰/۷

ماخذ: مرکز آمار ایران ۱۳۸۶

۶- مشارکت زنان در فعالیتهای اقتصادی و هنری

بطور کلی بر اساس آمار مستند درصد مشارکت زنان در فعالیتهای اقتصادی بسیار کمتر از مردان بوده و به همین دلیل درصد بیکاری در جامعه زنان قابل توجه می باشد. حال اینکه طی سالهای اخیر مشارکت زنان در بخشهای فرهنگی، هنری سیر صعودی دارد. همچنین سهم زنان در مورد کارکنان فامیلی بدون مزد نیز در مقابل مردان افزایش چشم گیری نشان می دهد. منظور از کارکنان فامیلی بدون مزد آندسته از زنان و مردانی هستند که در امور خانه داری، گارگاههای صنایع دستی خصوصی، مغازه کوچک شخصی، امور کشاورزی خانوادگی و موارد مشابه مشغول کار هستند ولی بطور رسمی فعالیت های آنان ثبت نمی گردد (دفتر برنامه ریزی، ۱۳۸۳، ۲۱). با توجه به اینکه ایجاد اشتغال برای افراد جامعه، یکی از راههای بهبود و توزیع عادلانه درآمد است، مجموعه هنرهای سنتی نقش بسیار مهمی در این زمینه بردوش دارد. براساس آمار سال ۱۳۷۵، در حدود ۷۰۰.۰۰۰ به صورت تمام وقت مشغول به کار بوده و در حدود یک میلیون نفر نیز به صورت پاره وقت به این امر اشتغال دارند. بنابراین تا زمانی که جایگزین مناسبی برای تولید صنایع دستی (با وجود تمامی مشکلات) وجود نداشته باشد، حمایت از این صنعت بسیار ضروری است. این میزان اشتغال در مقایسه با کل اشتغال کشور قابل توجه بوده (هر پس ۱۵ سال این ارقام بسیار کمتر شده است) و نیاز به حمایت دارد.

برای رسیدن به سطح مناسب می توان از پتانسیل مشاغل خانگی و رابطه تنگاتنگ آن با هنر بررسی نمود.

۷- مشاغل خانگی

مشاغل خانگی می تواند یک بازوی توانمند برای اقتصاد مقاومتی باشد پیرامون مشاغل خانگی، کسب و کار در خانه تعاریف متعددی بیان شده است که بیانگر گستردگی موضوع و اهمیت آن است که می تواند بعنوان یک پدیده اجتماعی و انسانی در زوایای مختلف مورد بررسی قرار گیرد، از طرف دیگر پویایی موضوع مشاغل خانگی می تواند زمینه ارائه مدل ها، تئوری ها و نظرات متفاوتی را فراهم آورد (کیا کجوری و دیگران ۱۳۸۷) مستند به گفته فوق الذکر تعدادی از تعاریف مشاغل خانگی و کسب و کار ارائه میگردد.

۷-۱ - عضویت اعضای خانواده در فضای مسکونی و در قالب یک طرح کسب مجاز بدون مزاحمت و ایجاد اخلاص در آرامش واحدهای مسکونی همجوار شکل میگیرد یا به هر نوع فعالیت اقتصادی در محل سکونت شخصی که با استفاده از وسایل و امکانات منزل راه اندازی میشود شغل خانگی گفته میشود.

۷-۲ - شغل خانگی طبق تعریفی که اخیرا توسط mason (۲۰۰۸ و ۲۰۱۰) ارائه شده عبارت است از : هر واحد کسب و کاری که در فرایندهای فروش محصولات و خدمات به بازار فعالیت دارد و توسط یک فرد مستقل با همراهی یا در غیاب تعدادی نیروی کار اداره میشوند و مالک از منزل مسکونی یا محل سکونت خود جهت اداره امور و اعمال فرایندهای کاری استفاده می نماید.

۸- مشاغل خانگی در ایران :

در ایران با توجه به شرایط و بستر مناسبی که برای تقویت و گسترش مشاغل خانگی وجود دارد به نظر میرسد تا کنون این بخش از فعالیت اقتصادی مقاومتی به صورت جدی پیگیری نشده است ، بررسی ساختارهای سنی گروه های مختلف اجتماعی در ایران نشان میدهد بیشترین جامعه هدف بیکاران را ، زنان ، فارغ التحصیلان دانشگاهی و جوانان تشکیل میدهند. بر اساس نتایج به دست آمده از سرشماری عمومی نفوس در سال ۸۵ بیش از ۱۶ میلیون نفر جمعیت غیر فعال در کشور خانه دار هستند که بیش از ۱۰ میلیون نفر آنها در سنین ۲۰ تا ۳۹ سال (سنین فعالیت) قرار داشته و می توانند نقش مهمی در فرایند تولید ایفا نمایند . (روزنامه اطلاعات ۱۳۸۹)
اگر افرادی که در گذشته در کسب و کارهای خانگی در ایران مشغول فعالیت بوده اند دسته بندی شوند میتوان آنها را به سه دسته تقسیم نمود:

- ۱- افرادی که خدماتی را در منازل ارائه میکنند خدماتی همچون آشپزی ، آرایشگری ، خیاطی و که اکثرا نیز بانوان هستند.
- ۲- افرادی که به فعالیت در بخش صنایع دستی مثل قالیبافی - گلیم بافی - جاجیم بافی و..... مشغول هستند.
- ۳- افرادی که معمولا به صورت غیر قانونی و به اصطلاح زیر پله ای مشغول به فعالیت در این بخش میباشند

۹- نقش هنرهای سنتی در توسعه اقتصاد مقاومتی خانگی :

یکی از زمینه های مناسب برای بسط و گسترش کسب و کارهای خانگی در ایران که بصورت سنتی ظرفیت چندین میلیون فرصت شغلی در موضوع اقتصاد مقاومتی را دارد حوزه صنایع دستی است ، این حوزه یکی از بسترهای مناسب ایجاد اشتغال مولد در برخی از کشورهاست . بر اساس نظر کارشناسان ، ایران به همراه دو کشور هند و چین سه قطب برتر صنایع دستی جهان هستند (خبرنامه سازمان صنایع دستی شماره ۶ ص ۱۲)

هنرهای سنتی در کشور ما به لحاظ محاسن و مزیت های که دارد قابل توجه بوده و معمولا بازار فروش آن بازار داخلی و بازارهای خارجی است . صنایع دستی ایرانی به دلیل بهره مندی از مواد اولیه طبیعی غالبا در دسترس ، اشتغال محور بودن آن ، ابزار و تکنولوژی نسبتا ساده ، امکان فعالیت در فضاهای محدود و حتی در محل مسکونی ، عدم نیاز به سرمایه اولیه خیلی زیاد و سرمایه در گردش ، عملکرد بر اساس حضور و دخالت مستقیم (دست ، هنر ، ابتکار و) فرد ارزش و اهمیت فراوانی دارد . شرایط کنونی جامعه نشان میدهد صنایع دستی به دلایل متعدد جایگاه واقعی خود را از دست داده و تقاضا برای محصولات صنایع دستی با رشد جمعیت افزایش نیافته و کم کم از صحنه رقابت با بازار جهانی نیز فاصله گرفته است ،

عدم استقبال مردم به محصولات صنایع دستی از یک طرف و رشته محصولات صنایع موازی مدرن از دیگر سو به همراه عدم شناخت کافی بازار و ذائقه مخاطب، موجبات کاهش شدید فعالیت در حوزه صنایع دستی را فراهم نموده است. چنانچه شرایط سرمایه گذاری بخش خصوصی فراهم گردد، درآمد سرانه افراد شاغل در این بخش افزایش یافته و مشکلات عرضه و بازار فروش محصولات صنایع دستی رفع گردد. به همراه افزایش قدرت رقابت پذیری با صنایع دستی وارداتی از چین و هند و افزایش کیفیت محصولات داخلی، صنایع دستی میتواند زمینه ساز رشد و تقویت کسب و کارهای خانگی در سطح کلان گردد که در اینصورت زمینه اشتغال تعداد زیادی از بیکاران در جامعه فراهم خواهد شد. (جلالی: ۱۳۹۰: ۷)

۱۰- انواع هنرها

حالت کلی آثار هنری را به دو دسته^۱ هنرهای زیبا و هنرهای کاربردی بخش می کنند

۱۰-۱- هنرهای زیبا

منظور از هنرهای زیبا هنرهایی است که تنها به دلیل زیبا بودنشان خلق شده اند. به عبارتی «نه به خاطر چیزی دیگر، بلکه به خاطر خودشان به وجود آمده اند». مانند: نقاشی، مجسمه سازی، موسیقی و...

۱۰-۲- هنرهای کاربردی^۲ (سنتی)

منظور از هنرهای مفید هنرهایی است که نخست کارکرد و سودمندی آنها اهمیت دارد و هدف از خلقشان کاربردشان بوده است در گذشته به نام فن و صنعت توسط فیلسوفان اسلامی نام برده شده است^۳ مانند: هنرهای سنتی صنایع دستی منجمله خوشه تولید فرش دستباف

هنرهای سنتی و کاربردی، مکمل فعالیت های کشاورزی در مناطق روستایی است. در مکانهایی که صرفاً تولید کشاورزی جوابگوی تامین معیشت خانوار نیست، صنایع دستی به کمک خانوار می آید و باعث ماندگاری جمعیت در مناطق روستایی می شود. بنابراین اگر صنایع دستی نباشد، مهاجرت از روستا به شهر با شدت بیشتری افزایش می یابد. بر این پایه صنعت فرش، به میزان زیادی اثرات زیانبار مهاجرت را کاهش می دهد و این مساله، مزیت مهمی به شمار می رود. به عبارت دیگر اگر هنرهای سنتی وجود نداشته باشد، دولت باید در مناطق شهری، هزینه های قابل توجهی را برای کاهش اثرات منفی مهاجرت انجام دهد.

۱۱- توسعه اقتصادی هنر

جهان امروز، هنر (کاربردی و سنتی) را به مثابه تجارتي بزرگ می انگارد تنها با نگاهی به اشتغال زایی این هنر-صنعت از فرایند تولید گرفته تا پخش، حجم مبادلات اقتصادی و هنری را به ما نشان می دهد. توسعه اقتصادی مقاومتی در مجموعه هنرهای سنتی، عبارت است از رشد همراه با افزایش ظرفیت های تولیدی اعم از ظرفیت های فیزیکی، انسانی و اجتماعی. در توسعه هنرهای سنتی، رشد کمی تولید کالاهای هنری حاصل خواهد شد اما در کنار آن، نهاد های اجتماعی نیز متحول خواهند شد، نگرش ها تغییر خواهد کرد، توان بهره برداری از منابع موجود به صورت مستمر و پویا افزایش یافته و هر روز نو آوری جدیدی انجام خواهد شد. به علاوه می توان گفت ترکیب تولید و سهم نسبی نهاده ها نیز در فرایند تولید تغییر می کند. توسعه اقتصادی هنر امری فراگیر است و نمی تواند تنها در یک بخش از هنر اتفاق بیفتد.

3_

- در مقدمه کتاب درآمدی بر فلسفه هنر از دیدگاه فیلسوفان بزرگ اسلامی نوشته حسین هاشم زاده آمده است: فیلسوفان اسلامی از کلمه هنر استفاده نکرده اند. (ناگفته نماند که در گذشته نزدیک در زبان و ادبیات فارسی واژه هنر به معنایی که امروزه به کار می رود و شامل مصادیقی مثل شعر و نقاشی و... می شود، به کار نمی رفته است؛ افزون بر این که اکثر متون فلسفی فیلسوفان اسلامی به زبان عربی است. فیلسوفان اسلامی به جای واژه هنر از دو کلمه "فن" و "صنعت" استفاده کرده اند؛ اما این دو واژه هم فقط در مورد هنر به کار نرفته اند؛ بلکه کاربرد گسترده و عامی دارند که فقط یکی از کاربردهای آنها در کتاب های فیلسوفان اسلامی^۴ در معنای هنر است

توسعه اقتصادی هنرهای سنتی دو هدف اصلی دارد:

اول: افزایش سرعت و رفاه هنرمندان

دوم: ایجاد اشتغال از طریق هنر

که هر دوی این اهداف در راستای عدالت اجتماعی است. نگاه به توسعه اقتصادی هنر در کشورهای توسعه یافته و کشورهای توسعه نیافته متفاوت است. در کشورهای توسعه یافته، هدف اصلی افزایش رفاه و امکانات هنرمندان است در حالی که در کشورهای توسعه نیافته، ایجاد امکانات اولیه و افزایش عدالت اجتماعی مد نظر است.

بر اساس نظریه دایره فقر، فقر هنرمند یکی از موانع اساسی توسعه اقتصادی هنر در کشورهای توسعه نیافته است. از یک طرف پتانسیل نیروی کار در بخش هنر زیاد است و از طرف دیگر اغلب هنرمندان درگیر مسائل معیشتی اند. سرمایه گذاری دولتی در بخش هنر هم به شدت اندک است.^۵ نبود تسهیلات کافی، پراکندگی جمعیت و محدودیت بازار خود دایره های تو در تویی می سازد که گریز از آن ناممکن به نظر نمی رسد، باید پذیرفت که تجربیات این چند دهه نشان داده است که دست یابی به توسعه اقتصادی هنر برای کشورهای توسعه نیافته بسیار دشوار بوده است.

در هنر دوران های شکوفائی به هیچ وجه با توسعه کلی جامعه ارتباط ندارد. در نتیجه با زیر بنای مادی جامعه هم بی ارتباط شده است. اما پیروان مارکس که سعی در تبیین هنر با زیر بنای اقتصادی دارند ناگزیر شده اند میان این دو (هنر و اقتصاد) یک سلسله واسطه ها قرار دهند. (آریان پور: ۱۳۷۹، ۴۴)

(لایریولا) تاکید می کند که: میان علت و معلول عوامل دیگر نیز نقش مهمی بازی می کنند به عنوان مثال نکات اصلی نظر پلخانوف به این قرار است:

۱- وضع نیروهای تولید

۲- روابط اقتصادی شکل گرفته از این نیروها

۳- نظام سیاسی، اقتصادی بنا شده بر این زیر بنای اقتصادی

۴- وضع روانی انسان اجتماعی که بخشی از آن مستقیماً بوسیله اقتصاد تعیین می شود و بخش دیگر بوسیله نظام سیاسی متکی به این زیر بنای اقتصادی

۵- ایدئولوژیها و هنرهای که بازتاب این وضع روانی هستند.

۱۲- کار آفرینی به عنوان نظامی جایگزین

بر اساس آن چه گفته شد تجارب عملی سایر کشورها در توسعه ی اقتصادی هنر چندان کارآمد نبوده است. اما با به کارگیری رهیافت های مبتنی بر کارآفرینی خصوصاً کار آفرینی اجتماعی، امیدواری کشورهای توسعه نیافته برای بهگشت وضعیت اقتصادی هنر و هنرمندان بیشتر شده است. اصطلاح کار آفرینی اجتماعی را رابرت اوون برای اولین بار در دهه ی ۶۰ میلادی، برای اشاره به نوعی تغییرات اجتماعی به کار برد که نفع جمعی دارند و پس از آن در طول دهه ۱۹۸۰ بود که اصطلاح کار آفرینی اجتماعی کاربرد گسترده تری یافت. کارآفرین اجتماعی کسی است که مسأله ای اجتماعی را درک کرده و از طریق فعالیت های کارآفرینانه سعی در سازماندهی، خلق و مدیریت کسب و کاری اقتصادی است تا به این وسیله بتواند تغییری مثبت در مسأله ی اجتماعی ایجاد کند. می توان گفت زیربنای مورد نیاز کارآفرین در هنرهای سنتی (اگرچه با تأخیری دائمی) تأمین شده است. در این شرایط، انگیزه ها آن قدر قوی بودند که از پس تأثیرات محیط اجتماعی ناخوشایند برآیند. در نتیجه کارآفرینی با سرفصل مجموعه هنرها زیبا و سنتی

معتقدند حتی در فقیر ترین کشورها هم منابع بالقوه ای برای سرمایه گذاری و سرمایه گذاری مجدد در ولیدات هنری وجود دارد. به عنوان مثال، A.O.Hirschman اما کسانی دیگر مثلاً هیرشمن^۵ مخارج هنگفتی را که صرف انجام مناسک اجتماعی با تشریفات مفصل می شود، میتوان به عنوان سرمایه محسوب کرد.

در ایران دارای انگیزه‌هایی قوی است و اجتماعات تجاری و تعداد بالای فارغ التحصیلان آموزش‌های هنری هم دلایل اقتصادی مناسبی برای پاسخ به این انگیزه هستند.

بدون وجود تحقیقات کافی در این زمینه نمی‌توانیم با اطمینان خاطر به عواملی اشاره کنیم که بر تحول اقتصاد مجموعه هنرهای سنتی از طریق کارآفرینی در ایران موثر بوده‌اند. خوشبختانه می‌توان از دل پیمایش‌ها، برداشت‌های کلی و دیگر انواع مطالعه‌د رمورد رابطه‌ی بین عوامل اقتصادی و سایر عوامل تحول اقتصادی هنر، نتیجه‌گیری‌های موقت به دست آورد. به نظر می‌رسد پیدایش گروهی از کارآفرینان هنری قویاً تحت تأثیر آموزش یا تحول نگرشی مدرن قرار داشته‌است این افراد چه در فضای اقتصادی چه در سایر حوزه‌ها مبتکر تغییرات پیش‌رفته‌ای هستند. جالب این‌جاست که این کارآفرینان از گروه‌های دیگری مثل کارمندان کارآفرینی هنرهای سنتی فرآیند پویا و به‌طور گسترده غیر قابل پیش‌بینی‌است، در طی این فرایند، افراد و گروه‌ها و به‌طور داوطلبانه کار می‌کنند تا از دارایی‌های اجتماعی هنر که بدون استفاده مانده ارزش‌آفرینی‌کنند. آنها معمولاً بر روی مسائلی از قبیل

فقر هنرمندان

امنیت شغلی

آموزش هنری،

قابل‌کپی‌رایت،

یارانه‌ها

مشارکت سرمایه‌گذاران

ریسک‌پذیر و ...

فکر می‌کنند. آنها در پی کشف مشکلات بنیادین، مهم، ریشه‌ای و اصلی اقتصاد هنر هستند تا راه‌حلی برای آنها ارائه دهند و بدین‌وسیله اجتماعات هنری را تغییر دهند معمولاً مردم فکر می‌کنند، کارآفرین، تنها در اندیشه کسب سود، است می‌توان گفت کارآفرینان هنری، می‌خواهند دنیای بهتری بسازند و با «ارزش‌آفرینی» علاوه بر رشد و پیشرفت اقتصادی، در ارتقای شرایط زندگی هنرمندان فقیر و محروم از مزایای اجتماعی و اقتصادی نقش بازی می‌کنند. (شش جوانی، ربانی ۱۳۸۶)

با گسترش حوزه‌ی فعالیت‌های تجاری به حوزه‌ی فعالیت‌های هنری به نظر می‌رسد اجتماعات هنری باید همانند یک کسب و کار تجاری عمل کنند. از این‌رو برای موفقیت در این عرصه مهارت‌های تجاری، ضروری‌است. این شناسایی شامل اهداف بازار و آنچه کالاها و خدمات مورد تقاضای بازار است نیز می‌شود.

کارآفرینان فرش در ایران اغلب افرادی هستند که تغییراتی را در خدمات اجتماعی از طریق موارد ذیل جهت دستیابی به ارزش اجتماعی به وجود می‌آورند:

الف) تبیین و تعریف فرایندهای جدید خدمات هنری

ب) تولیدات یا روش تولید منحصر به فرد با نوآوری

ج) توجه به ایجاد سرمایه و ارزش اجتماعی

د) به‌کارگیری نگرشهای بازار مدار با تأکید بر اصالت‌ها

ه) یافتن بازارها و فرصت‌های جدید

به هر روی با توجه به وضعیت موجود و تأکید مدیریت کشور بر کارآفرینی و نوآوری می‌توان با شناخت و بررسی راهکاری کارآفرینی اجتماعی در تولید فرش دستباف تأثیر بر اقتصاد هنر را بر پیکره اقتصادی کشور سرعت بخشید.

مجموعه هنرهای سنتی دارای اثرات قابل ملاحظه ای در برطرف کردن و یا تخفیف و تعدیل مسائل اجتماعی و توسعه اقتصادی است که علاوه بر آن در اشاعه فرهنگی حائز اهمیت بوده که در ابعاد مختلف به شرح ذیل بررسی می شود (اسکندری. سایت میراث فرهنگی)

یکی از مهمترین فعالیت های هنرمندان روستایی اشتغال در زمینه صنایع دستی است و براساس آخرین تعریف به مجموعه ای از هنر و صنعت اطلاق می گردد که عمدتاً با استفاده از مواد اولیه بومی و انجام قسمتی از مراحل اساسی تولید به کمک دست و ابزار دستی، موجب تهیه و ساخت محصولات می شود که در هر واحد آن ذوق هنری و خلاقیت فکری صنعتگر سازنده به نحوی تجلی یافته و همین عامل وجه تمایزی است میان این گونه محصولات با سایر ساخته ماشینی و کارخانه ای میباشد و صنایع دستی که مرکزیت آن فرشبافی اهمیت زیادی در خود اشتغالی روستاییان دارد از نظر اقتصادی کار در زمینه صنایع دستی نیاز به سرمایه گذاری چندانی ندارد و خانواده با هر میزان سرمایه می تواند به کار بپردازد.

۱۳- نقش مجموعه هنرهای سنتی در اقتصاد ملی:

در این فعالیتها از آنجا که صنایع دستی اساساً متکی به منابع داخلی است، از اینرو بطور معمول بیش از ۹۰ درصد ارزش داده ها^۶ که عمدتاً شامل نیروی کار، مواد اولیه مصرفی و وسایل و ابزار کار می باشد در داخل کشور قابل فراهم شدن است و طبعاً هرگونه افزایش تولید و فروش فرآورده های دستی اثرمستقیمی در ازدیاد "تولید ناخالص ملی" دارد، لذا امروزه برخی از ممالک در حال توسعه که در حقیقت صاحبان اصلی هنرهای سنتی می باشند به جای صدور مواد خام نظیر پنبه، پشم و ... تلاش برآن دارند که اینگونه مواد را به محصولات دستی که تجربه و تبحر ساخت آن را دارند تبدیل نموده و فرآورده های تولید شده خود را که دارای ارزش افزوده فوق العاده ای بوده به ممالک دیگر بویژه کشورهای پیشرفته صادر نمایند

مهمترین جنبه های اقتصادی هنرهای سنتی را می توان در اشتغالزایی، تحصیل ارز و کمک به بهبود اقتصاد روستا دانست. فرش دستباف به علت مرغوبیت و کاربری و قیمت تمام شده بالای آن، بیشتر، مصرف خارجی داشته و بازار صادراتی آن نسبت به بازار داخلی بسیار گسترده تر است. بنابراین هرگونه رکود در بازار صادراتی آن منجر به بیکاری و کاهش درآمد در میان بسیاری از شاغلین صنعت فرش می گردد. با این استدلال گسترش بازارهای صادراتی فرش اثر مثبتی بر افزایش رفاه و بالا رفتن درآمد سرانه روستائیان خواهد داشت و هنرهای سنتی یکی از ابزارهای توسعه روستایی است.

۱۴- نقش هنرهای سنتی در اشتغالزایی:

یکی از دلایل مهم در توجیه جنبه های مثبت هنرهای سنتی برای زنان مربوط به اثرات آن در مبارزه با انواع بیکاری است. امروزه به تجربه ثابت شده است که ایجاد امکانات رفاهی نظیر آب، برق، جاده و تسهیلات بهداشتی به تنهایی برای ماندن جمعیت در روستاها کافی نیست، بلکه عامل مهم و اساسی ایجاد شغل و درآمد برای روستائیان است و تولید انواع محصولات دستی با قابلیت ها و خصوصیات ویژه خود از جمله، عدم نیاز به سرمایه گذاری زیاد و امکان ایجاد و توسعه آن در مناطق روستایی بویژه در داخل محل سکونت روستائیان، می تواند چنین نقشی را بنحو مطلوب ایفا کند، چنانکه در حال حاضر نیز در تعداد زیادی از روستاها، کشاورزان و خانواده شان با بافت فرش به درآمد قابل توجهی دست یافته اند و همین امر عامل مهمی در جلوگیری از مهاجرت آنان به شهرها بوده است

در شرایط کنونی اقتصاد، ایجاد اشتغال یکی از محورهای مهم سیاستهای دولت محسوب می شود. هنرهای سنتی و صنایع دستی یکی از صنایع کاربر است که با هزینه های ثابت اندک و با استفاده از تجهیزات ساده در کارگاههای خانگی موجب اشتغال زائی قابل

⁶ - Inputs

ملاحظه‌ای می‌شود این صنعت علاوه بر بافت فعالیتها و مشاغل جانبی دیگری را نیز در برمی‌گیرد که نرخ اشتغال زائی این صنعت را افزایش می‌دهد با مشاغل جنبی فراوان نام برد به طور مثال در صنعت هنر از جمله مشاغل جانبی می‌توان به کار نخ ریس، نختاب، رنگ فروش، رنگرز، طراح، چله‌کش، گره زن، صادر کننده، بازرگانان اشاره کرد به طور کلی مشاغل جانبی صنعت فرش حدود ۲۶ شغل می‌شود.

۱۵- نقش هنرهای سنتی در ازدیاد درآمد سرانه

امروزه در بین کشورهای مختلف تلاش برای ازدیاد درآمد سرانه به صورت رقابتی پایان ناپذیر درآمده است و چنین به نظر می‌رسد که اگر کشورهای جهان سوم حتی بتوانند فاصله و شکاف کنونی را که بین ممالک پیشرفته صنعتی وجود دارد، حفظ کنند در برنامه‌های خود توفیق یافته‌اند، از این رو تردیدی نیست هر عاملی که به افزایش درآمد سرانه کشورهای در حال توسعه کمک کند در خور اهمیت است و فرش دستباف به علت داشتن مزایایی نظیر کار طلب بودن، سادگی تکنیک و عدم احتیاج به آموزش فنی وسیع و تاثیر فوق العاده آن در افزایش اشتغال و ... بیش از هر فعالیت اقتصادی دیگر، زمینه‌ای مساعد برای توسعه و پیشرفت دارد و هنرهای سنتی در مناطق روستایی و عشایری، می‌تواند بعنوان دومین منبع درآمد و درپاره‌ای از مناطق کشور حتی بعنوان مهمترین عامل کار و درآمد به حساب آید

نقش هنرهای سنتی در توسعه صادرات

بنیان اقتصادی ممالک در حال توسعه به گونه‌ای است که برای اجرای برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی و حتی در مواردی برای تامین حداقل نیازهای خود به ارز احتیاج دارند که این امر در گرو امکان صدور مواد و محصولاتشان به خارج است، لذا توسعه صادرات اعم از مواد خام کالاهای نیمه ساخته و هنرهای سنتی به ویژه فرش دستباف و در نتیجه ایجاد درآمدهای ارزهای از شرایط اساسی توسعه اقتصادی است

۱۶- نقش هنرهای سنتی در توسعه صنعت گردشگری

نظر به اینکه هر فرآورده دستی بازگو کننده خصوصیات تاریخی، اجتماعی و فرهنگی کشور محل تولید خود می‌باشد می‌تواند هم عامل مهمی در شناساندن فرهنگ تمدن به حساب آید، هم آنکه عاملی برای جلب و جذب گردشگر خارجی قلمداد شود، امروزه دیگر تنها آثار تاریخی وسیله جذب توریست به ممالک در حال توسعه که اکثراً دارای تمدن کهن می‌باشند، نبوده بلکه همراه آن فرآورده‌های دستی با طرحها و اصالت‌های ویژه خود مطرح بوده و می‌تواند مکمل دیدنی‌های تاریخی هر کشور باشد، تا آنجا که در برخی از ممالک که مهد صنایع دستی می‌باشند در کنار مراکز تولید عمده محصولات دستی، امکانات توریستی فراهم شده تا جهانگردان ضمن اقامت در اینگونه مراکز، از نزدیک با چگونگی تولید مصنوعات دست ساخته آشنا شوند، به این ترتیب ملاحظه می‌شود که هنرهای سنتی و صنعت گردشگری بر یکدیگر اثر متقابل دارند و می‌توانند موجبات رشد و توسعه یکدیگر را فراهم آورند

۱۷- ویژگی‌های صنایع دستی :

- ۱- ۱۷- - عدم احتیاج به سرمایه زیاد
- ۲- ۱۷- - قدرت جذب فوق العاده نیروی انسانی
- ۳- ۱۷- - ارزش افزوده بالا
- ۴- ۱۷- - عدم احتیاج به مدیریت صنعتی (در صورت ایجاد واحدهای خانگی)

۱۷-۵ - قابلیت تغییر در فرم، رنگ، جنس (بروز خلاقیت)

۱۷-۶ - مکان ایجاد شرایط صادراتی آن

۱۷-۷ - هنری بودن و ماندگاری بلندمدت به علت آثار هنری، ذوق، سلیقه و حتی بیانگر اعتقادات و آداب و رسوم قومی و ...

۱۷-۸ - تأمین قسمت عمده مواد اولیه مصرفی از منابع داخلی

۱۷-۹ - قابلیت ایجاد و توسعه در مناطق مختلف (شهر - روستا و حتی جوامع عشایری)

۱۷-۱۰ - اختصاصی بودن و عدم همانندی و تشابه فرآورده های تولیدی با یکدیگر

۱۷-۱۱ - قابلیت اشتغال در منزل (بعنوان مشاغل خانگی)

۱۸- موانع توسعه صنایع دستی

انقلاب صنعتی در طول این سالها کم کم تاثیرش را بر اقتصاد ما و متعاقباً بر صنایع دستی ما که روزی روزگاری بر خود می بالید به خاطر مشکلات اقتصادی و برخی مشکلات دیگر دچار عقبگرد شده است. که می توان به برخی از آنان اشاره نمود.

۱۸-۱ - عدم فعالیت مناسب در جمعیت شهری و روستایی : می دانیم که قسمت اعظم صنایع دستی که بخاطر عدم حمایت مالی و اقتصادی و صرفه اقتصادی، بسیاری از این گارگاههای خانگی و روستایی تعطیل و افراد به حرفه های دیگر مشغولند.

۱۸-۲ - افزایش مهاجرت به شهرها و عدم مراجعه افراد به هنرهای رایج خود از جمله صنایع دستی

۱۶-۳ - کاهش صادرات انواع اقلام صنایع دستی به خاطر قیمت تمام شده بالا و حضور قوی پر رنگ رقبا

۱۶-۴ - عدم استقبال عموم جامعه به خاطر قدرت پایین خرید و روی آوردن مردم به خرید آثار مصنوعی کارخانه ای که در بسیاری از موارد نه زیبایی دارند و نه کیفیت و فقط از قیمت مناسبی برخوردارند.

۱۸-۵ - واردات انبوه صنایع دستی با قیمت بسیار پایین

۱۸-۸ - ضعف آگاهی و پائین بودن سطح اطلاعات نسبت به بازار فعلی جهان

۱۸-۹ - نسبت به بعد فرهنگی و اقتصادی فرش، تنوع محصولات و شناخت سلیقه خریداران (بازاریابی) کوششی انجام نمی پذیرد.

۱۸-۱۰ - پر شدن اوقات فراغت بانوان با وسایل مدرن و متنوع تکنولوژی

۱۸-۱۱ - تغییر نگرش و دیدگاه آنان به تناسب تغییر وضعیت اجتماعی از سنتی به صنعتی (جامعه در حال گذار)

۱۸-۱۲ - پراکندگی جغرافیایی سازندگان صنایع دستی

۱۸-۱۳ - داشتن دیدگاه مخالف به تولید صنایع دستی و فرش مبنی بر هنری پوسیده و کهنه از نظام گذشته

۱۹- نتیجه

۱۹-۱ - بستر توسعه صنایع دستی، باهدف ایجاد فرصت های اشتغال مولد برای جمعیت مازاد و سرریز روستائی، توزیع برابر و عادلانه فرصت ها و امکانات، و حتی اولویت های جانبی از صنعتگر صنایع دستی را استقرار کارگاه در روستا و سپس در شهرها در نظر بگیریم.

۱۹-۲ - استقرار سیستم مدیریتی نظامند باز بجای بسته، فراملی بجای ملی، برون گرا بجای درون گرا، گروه گرا بجای فرد گرا، تا این صنعت که امروزه در جهان از درآمدهای نفتی هم پیشی گرفته رونق پیدا کند.

هدایت نظام مدیریتی از روش سنتی به روش علمی، کارآمد، اثربخش و غیر سلیقه ای

۱۹-۳ - به کارگیری فناوری اطلاعات سبب ارتقای سطح تعادل در بازار می شود و تعادل در سطح بالاتر آنگونه که بحث شد افزایش سطح اشتغال و درآمد ملی را در پی خواهد داشت.

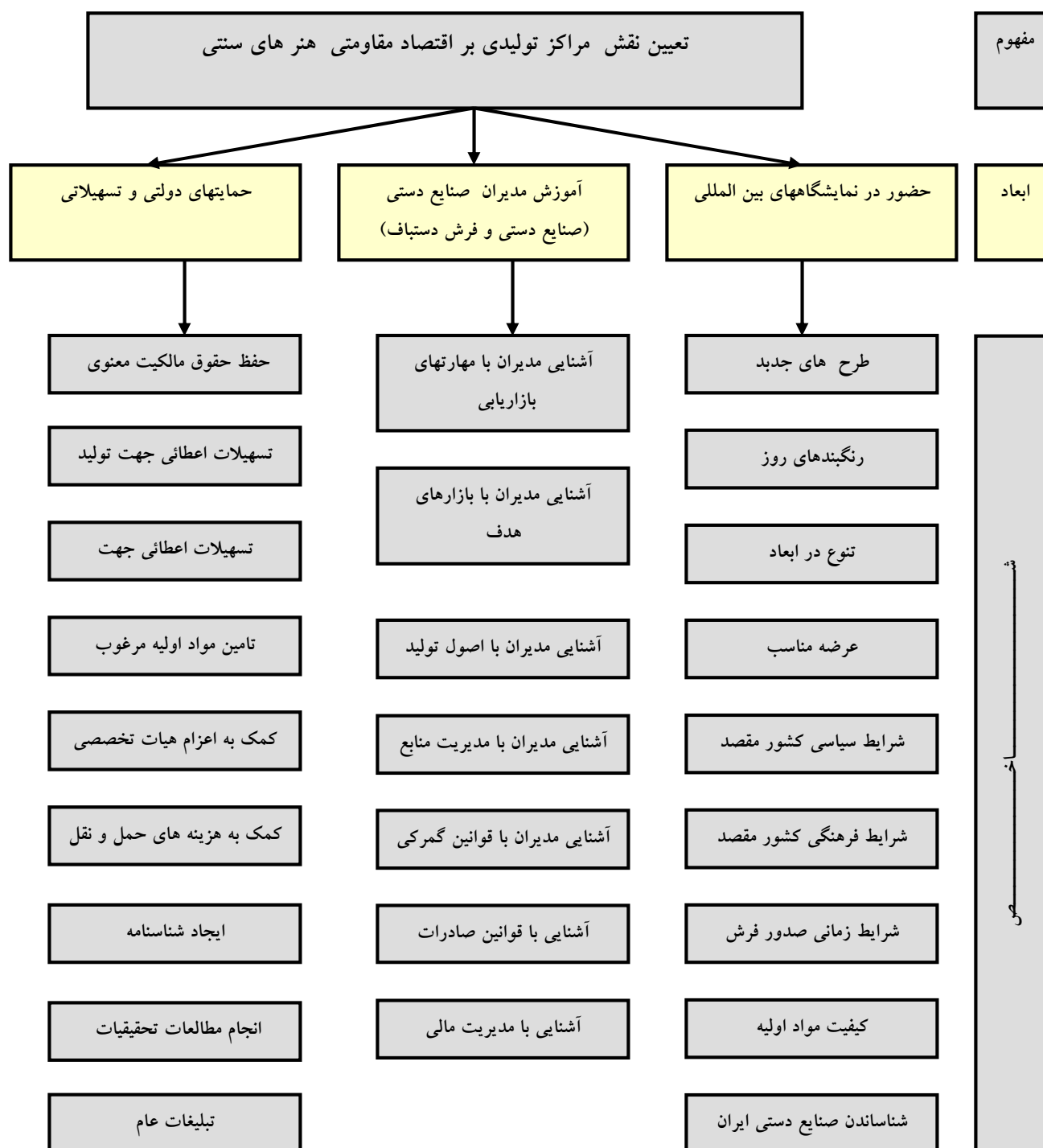
۲۰- پیشنهادات:

- ۱-۲۰- حفظ طرحها و نقشه‌های سنتی و قدیمی فرش دستبافت کشور
- ۲-۲۰- تلاش در راستای حفظ هویت هنرهای سنتی
- ۳-۲۰- بالا بردن کیفیت و استانداردهای فنی در تولیدات صادراتی ایران در جنبه‌های مختلف طراحی، نقشه، مواد اولیه
- ۴-۲۰- شناسنامه دار نمودن صنایع دستی
- ۵-۲۰- ایجاد تسهیلات بانکی و اعتباری برای گروههای مختلف از جمله: دست اندرکاران، تولیدکنندگان، صادرکنندگان، بخشهای مشاوره‌ای، تخصصی و بازاریابی.
- ۶-۲۰- افزایش سرمایه‌گذاری در صنایع کوچک سنتی.
- ۷-۲۰- تقویت تعاونیها با مشارکت فعال و واقعی تولید کنندگان و دست اندرکاران این بخش و کوتاه کردن دست واسطه‌های زائد.
- ۸-۲۰- دوره‌های آموزشی، ترویجی و ... کمتر به دنبال توسعه "انسان محور" و بیشتر در پی توسعه "برنامه محور" می باشند. از این رو ارزشیابی "هدف مدار" عملکرد آنها و میزان دستیابی شان به توان مندسازی و قدرت گرفتن زنان باید، به طور جدی، انجام پذیرد
- ۹-۲۰- نوآوری و یکنواختی طرحها با تاکید بر سنتها
- ۱۰-۲۰- ارائه روش های علمی در تولید
- ۱۱-۲۰- انجام روش مند تحقیقات بازاریابی (Research Marketing)
- ۱۲-۲۰- ارائه سیستم های فروش اینترنتی و رفع مشکلات ناشی از زیر ساخت های تجارت الکترونیک
- ۱۳-۲۰- شناسایی و ایجاد ظرفیت در بازارهای جدید .
- ۱۴-۲۰- مهمترین کار، ایجاد فضایی برای ارائه تولیدات صنایع دستی با اشکال گوناگون و ارائه نوآوری در خدمات پس فروش صنایع دستی که کمتر در میان صنایع هنری ایران قابل لمس است.

دانش بنیان
اقتصاد مقاومتی

شکل ۱-۱: مدل عملیاتی صدور صنایع دستی

منابع

- ۱- اسکندری، معاون سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ایلام . سایت رسمی میراث فرهنگی ۱۳۸۷
- ۲- آریان پور، امیر حسین، جامعه شناسی هنر انشارات یساولی ، ، ۱۳۷۹،
- ۳- خبرنگار سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری، ۱۳۸۸، شماره ۶ ص ۱۲
- ۴- جلالی ، رمضانعلی . تقویت و توسعه مشاغل خانگی زمینه ساز افزایش اشتغال مددجویان کمیته امداد امام خمینی(ره) ، هم اندیش راهکارهای توسعه اشتغال (بارویکرد مشاغل خانگی) سال ۱۳۹۰
- ۵- دفتر برنامه ریزی و مدیریت اقتصاد کلان(۱۳۸۳) سازمان مدیریت و برنامه ریزی، مبانی نظری و مستندات برنامه چهارم توسعه، ص ۲۱
- ۶- روزنامه اطلاعات (۱۳۸۹) ضرورت های ساماندهی مشاغل خانگی قابل دسترسی از طریق صفحه اینترنتی
- ۷- راز نهران ، فیروز. (۱۳۸۵). مهندسی فرهنگی کشور: پیش شرط تحقق سند چشم انداز -- جمهوری اسلامی ایران. مقاله ارایه شده در -۷- همایش ملی سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ «ظرفیت ها و بایستگی ها- چالش ها و فرصت ها». تهران. دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- ۸- شاه حسینی ،علی و دکتر اسماعیل کاوسی مقاله: نقش زنان در مهندسی فرهنگ کشور، سایت دکتر علی شاه حسینی/مقالات ۱۳۸۸
- ۹- شش جوانی، حمیرضا، اقتصاد هنر و کارآفرینی، مقاله سایت مرکزی حوزه هنری ۱۳۸۹
- ۱۰- فیروزآبادی احمد(۱۳۸۴) بررسی سرمایه اجتماعی در ایران، دبیر جلسه شورای عالی انقلاب فرهنگی (منتشر نشده)، ص ۲۸
- ۱۱- مرکز آمار ایران، سایت درگاه آمار
- ۱۲- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از کارآفرینان سراسر کشور، / /

سایت ها:

www.karafarini-tehran.blofa.com

www.arakcarpet.com

www.alishahossini.com

www.khamenei.ir